

<https://www.eduin.cz/clanky/nadani-sarka-portesova/>

Pohled na inteligenci a kognitivní nadání se změnil. Naše školní a poradenská praxe na to často nedbá, říká Šárka Portešová

Mimořádně nadané dítě může být i pomalé, mít špatnou pracovní paměť nebo může dělat triviální chyby, říká akademička z Masarykovy univerzity.

Jitka Polanská 23. 10. 2024

„Dříve se nadání vnímalo jako něco, s čím se člověk narodí, dá se dobře změřit pomocí testu IQ a v průběhu života se prakticky nemění. Dnes ale víme, že nadání se utváří i vyvíjí (nebo taky nerozvine), a to pod vlivem interních a externích faktorů,“ říká Šárka Portešová. Se svým týmem z Katedry psychologie a Institutu pro psychologický výzkum (INPSY) Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity vyvinula [systém Invenio](#), který formou počítačové hry identifikuje různé schopnosti, domény inteligence, u dětí školního věku.

Potkaly jsme se na konferenci věnované nadání v řecké Soluni, pořádané na konci léta nevládní organizací ECHA – European Council for High Ability. Byla konference přínosná i pro akademičku, která se tématem kognitivního nadání zabývá dlouhé roky, a pokud ano, v čem?

Poučné a zajímavé to určitě bylo. Ani ne tak proto, že bych z každé přednášky byla jak v jiříkově vidění, ale tenhle intenzivní ponor do tématu i člověku, který se nadání věnuje každodenně a do hloubky, umožňuje udělat si obrázek, kam se debata a sdílené poznání posunuje a co se kde zajímavého děje. Je to rychlý a efektivní způsob, jak se informovat o aktuálních trendech ve výzkumu kognitivního nadání.

Mohla byste v pár větách shrnout, o jaké trendy jde? Co byly leitmotivy té konference?

Opakovaně zaznělo, že koncept nadání jako něčeho, s čím se člověk narodí, co se dá dobře změřit pomocí testů IQ a v průběhu života se moc nemění, je překonaný a byl nahrazen dynamickým modelem, podle kterého se kognitivní nadání nějak utváří i vyvíjí a je závislé na mnoha externích i interních faktorech.

Současné výzkumy se také zabývají celou osobností nadaných, nikoli jen jejich schopností myslet, hodně se mluvilo o vztahu nadání a osobnostních rysů, také o sebepojetí nadaných. Zkoumají se vlivy prostředí na formování nadání a jeho specifické, nestereotypní podoby. Typicky o nadaných přemýšlíme jako o těch, kterým to rychle myslí, ale jsou i tací, kteří jsou při řešení nějakého úkolu velmi pomalí, a má to své specifické důvody. Naše představy o nadání se pod vlivem aktuálních studií zpřesňují.

Šárka Portešová

Šárka Portešová se věnuje problematice dvojí výjimečnosti, tedy souběhu nadání a handicapu. Je autorkou monografií Rozumově nadané děti s dyslexií (2011), Skryté nadání (2010) a řady časopiseckých studií. Zajímá se i o problematiku časného čtenářství nadaných předškoláků. V současné době pracuje v Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny a na Katedře psychologie Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně, kde vyučuje kurzy Pedagogické a školní psychologie a Psychologie výchovy a vzdělávání.

Samotné nadání se vnímá jako více diferencované, jde o schopnosti v řadě specifických domén, které nelze vyjádřit jedním číslem – hledá se sofistikovanější profil nadání. Zkoumání nadání také nemá výkonnostní podtext, nejde o vytěžení nadání, spíš o naplnění potenciálu a celkově o harmonický rozvoj osobnosti nadaného člověka a hledání a odstraňování překážek, které v něm brání.

Tohle pojetí je v oběhu mezi akademiky již nějakou dobu, ale ve školní a poradenské praxi se teprve ustaluje a u nás není zatím moc běžné. Je to tak?

Ano, mrzí mě, že v některých poradnách se k identifikaci nadání přistupuje stylem – zjednodušeně řečeno: „když nemá sto třicet aspoň ve dvou různých testech, razítko na nadání mu nedáme“. To je metodologicky nesmyslné. Statistická pravděpodobnost stejně vysoké úspěšnosti ve dvou odlišných testech současně je velmi malá, a to i v případě, že má dítě schopnosti, které odpovídají úrovni 130+. Ale mnoho poraden toto nebere v potaz, i při periodickém přešetřování nadání.

Můžete to vysvětlit? Pro laika to možná není pochopitelné.

Pro uskutečnění kvalitního diagnostického závěru je vždy nezbytné nějakým způsobem zvážit chybu měření. Navíc na výkon v jednotlivých testech má vliv únava, pracovní tempo, intervnuje například horší pracovní paměť dítěte nebo jeho jemná motorika (typicky při skládání obrázců podle předlohy v časovém limitu). Nadané děti také někdy chybují v jednoduchých položkách, protože jim připadají tak banální, že v nich hledají nějakou záludnost či skrytý problém, který tam ale není.

Dá se říct, že současný pohled na nadání je otevřenější? Není to buď/anebo, teď, nebo nikdy. Chápu to správně?

Ano, a jeho identifikace je dynamický proces, pozorování dítěte v čase. Hledání, systematická podpora a také čekání, až se talent rozvine. Identifikace nadání není brána jako vstupenka do nějakého VIP klubu, screening není selekce těch, kdo pak dostanou speciální péči. Jde o odhalování potenciálu dítěte s ohledem na různé domény nadání, s cílem umožnit škole a rodině o toto dítě adekvátně pečovat, naplnit jeho vzdělávací, sociální a emoční potřeby.

Vy osobně se zabýváte takzvanou dvojí výjimečností, která byla i jedním z témat konference. Můžete vysvětlit, o co jde?

Dvojí výjimečnost se začala tematizovat ve Spojených státech někdy v osmdesátých letech. Zjistilo se, že řadu nadaných dětí se nedaří zachytit standardní identifikační strategií, testováním IQ. Mnoho z těchto dětí hranici 130, která se považuje za práh mimořádného nadání, nepřekonalo. Tímto sítém neprošly mimo jiné děti imigrantů (děti se špatnou znalostí angličtiny) a děti s nějakým dílčím deficitem, třeba poruchou učení.

V roce 1986 se konala ve Státech velká konference, kde se reflektovalo to, že běžný systém identifikace není optimální a že je třeba začít zohledňovat i děti, které mají souběžně s nadáním i určitý deficit. Koncem 80. let v důsledku toho přijal Kongres v USA novou, v mnohém širší definici nadání, jejímž cílem bylo zejména podchytit nadané žáky, které tradiční systém nedokázal odhalit.

Jasně se zdůraznilo, že s nadáním dítěte se mohou prolínat poruchy učení – dyslexie, dysgrafie, ale i diagnózy jako porucha autistického spektra a ADHD, může jít také i o somatické a senzorické poruchy. Poruchy nadání jakoby zastíní, takže dítě není považováno za nadané, ale za dítě s poruchou, což má pak vliv na to, jak k němu přistupují učitelé.

Vzniklo velké hnutí usilující o to, aby se zlepšily metody nalézání i podpory těchto dětí. Na konferenci, o které se bavíme, byla přítomná i Susan Baum, která se tohoto hnutí aktivně účastnila, napsala na toto téma několik knih a založila školu pro tyto děti s názvem Gold program, Zlatý program. Děti s dvojitou výjimečností jsou totiž extrémně tvořivé a mají současně skvělé analytické myšlení.

Vy o nich mluvíte jako o „paradoxních“ dětech. Matematicky nadané dítě například dělá v úkolech triviální chyby.

Ano, pro učitele je to velmi těžce pochopitelná skupina žáků. Když vidí takové dítě třeba nezkušený a nepřipravený učitel, může si pomyslet: jak může být někdo tak „chytrý“ a zároveň tak „hloupý“?

V našem výzkumu se tyto situace objevovaly často. Takové děti na jedné straně umí v první třídě vyřešit logický problém nejlépe z celé třídy, ale jednoduchý úkol hláskování nezvládnou. Pro učitele je to paradox. To, co je pro ostatní těžké, je pro tyto děti lehké, a naopak, vylámou si zuby na tom, s čím si hravě poradí většina třídy. A těch paradoxů je víc. Některé z těchto dětí těžko hledají slova, která by vyjádřila jejich vizuální a prostorovou představivost. Na druhou stranu, když mají volnost se vyjádřit po svém, a nikdo na ně nespěchá (a nesoustředí se na hrubky), nakreslí velmi detailní prostorový mechanismus nebo napíší zajímavý a bohatý text.

Nadané děti s poruchami jsou nejčastějšími návštěvníky pedagogicko-psychologických poraden. Učitelé je tam neposílají kvůli nadání, ale kvůli problémům spojeným s jejich hendikepem.

Nerozpoznat nadání může být velký problém, který může vyústit až v to, že takové dítě se třeba nedostane na střední školu, protože v testování i díky časovému tlaku nadělá běžné numerické chyby. Příjímá zkoušky, tak jak jsou koncipované dnes, hledí na pravopis více než na logické myšlení a kreativitu.

S čím souvisí to, že tyto děti často dělají běžné chyby, které by od nich nikdo nečekal? Co je toho příčinou?

Mají sice vysokou inteligenci, ale neumí pracovat pod časovým tlakem, mívají problém s pracovním tempem a někdy s krátkodobou a pracovní pamětí, což je právě znevýhodňuje v testování. A mají i další specifika, která je mohou ve standardizovaných situacích znevýhodňovat.

Mnozí učitelé se i v dobré víře soustředí na slabé stránky nadaného dítěte, aby mu pomohli se jich zbavit. Chtějí, aby dohnalo to, co mu nejde, ne aby se zabývalo tím, co mu jde. Vy říkáte, že tento přístup je problematický. Jak by tedy učitelé měli postupovat, aby se poruchy dítěte pokud možno kompenzovaly a nepřekážely mu pak v životě?

Vysvětlím na příkladu. Teď jsme dělali výzkum na spojení nadání a poruch čtení, tedy dyslexii, a porovnávali jsme postup učitelů ve dvou třídách. V jedné třídě učitel vyřadil děti s poruchou učení včetně nadaných z výuky, vytvořil z nich speciální skupinu a ta drilovala čtení pomocí jednoduchého textu a la „máma má mísu“. Nadané dítě tohle strašně otravovalo, nespolečně pracovalo, a tím neudělalo žádný pokrok. A kromě toho přišlo o část výuky, která by ho i zajímala.

Druhá paní učitelka na to šla jinak. Zjistila, že toto nadané dítě s dyslexií má hrozně rádo texty o technice z „abíček“ a vybídla ho, aby si časopis nosilo do hodiny. Texty pro něj byly sice těžké, ale zájem o téma tak velký, že začek to nevzdával a extrémně se ve čtení zlepšil.

„Nerozpoznat nadání může být velký problém, který může vyústit až v to, že takové dítě se třeba nedostane na střední školu, protože v testování i díky časovému tlaku nadělá běžné numerické chyby.“ (c) Kateřina Lánská

Takže ono to není tak, že se dítě má nechat, aby dělalo jen to, co umí. Jde o to prostřednictvím toho, co mu jde, napravovat i hendikepy. Pokud se učitel dívá jen na slabiny, důsledkem je, že takové dítě neustále zakopává o své nedostatky a málokdy má možnost zažít úspěch, což vede k velké frustraci. Kdo by chtěl dělat pořád dokola to, co mu nejde? To platí pro všechny děti. Součástí učení je i potřeba zazářit a posunout se dál v tom, co dítě zajímá.

Pojďme mluvit o identifikaci nadání, o screeningu. Říká se, že je dobré nadané děti podchytit co nejdříve, ale na zmiňované konferenci se mluvilo i o rizicích raného screeningu.

Čím je dítě mladší, tím víc jsou jeho projevy ovlivněné prostředím, u starších dětí je měření stabilnější. Jsou děti, které své nadání jednoznačně projevují už ve věku tří let, ale nejsou to všechny nadané děti. Řada dětí se jako nadané projeví až na druhém stupni, některé na střední, a některé dokonce až na vysoké škole. Existuje anglický pojem *late bloomers*, děti, které rozkvetou až později.

Pozdější identifikace nadání se často týká dětí s dvojí výjimečností. Na prvním stupni jejich nadání není vidět, protože jim nejde ani jednoduché počítání, čtení, psaní. Jakmile některé funkce dozrají, ve dvanácti třinácti letech, kdy má takové dítě efektivně zkompenzované různé deficity, najednou zazáří a objeví se jeho silná stránka, což je například logické uvažování. S tím se musí počítat a systém na identifikaci musí být tím pádem otevřený.

Často se stává, že si škola stanoví, že nadané děti bude hledat do třetího ročníku. My v systému Invenio nejčastěji pracujeme s dětmi od třetího do šestého ročníku. Testy jsou normované na určitý věk, ale ještě se při tom musí brát v úvahu, že velmi nadaný třeták může být úspěšnější než běžný šesták, takže tam musí být náležité rozpětí složitosti, které nadání zachytí. Některé testy máme ale i pro druháky a vyvinuli jsme i speciální screeningovou hru pro prvňáčky, ke které jsou i návazné materiály pedagogické podpory.

Invenio je screeningový systém, který formou hry nadání testuje. Prezentovali jste jej i na konferenci ECHA. Jakým způsobem identifikace nadání probíhá?

V souladu s aktuálním trendem se zaměřujeme na profil nadání v různých oblastech. Děláme to formou počítačové hry a nabízíme školám pět diagnostických her. Dalších pět je v přípravě. Nyní pracujeme například na testu verbálních schopností. Každý test vyvíjíme tři roky a pak testujeme na obrovských souborech dětí, proto testy mají velmi dobré psychometrické parametry.

Co bylo pro vás popudem se pustit do vývoje této aplikace?

Začali jsme před deseti lety. Viděli jsme, že každý rok poradny odhalí tisíce nadaných, ale statisticky se v dětské populaci prvního stupně vyskytuje dvacet tisíc takových dětí. Řekli jsme si, že uděláme něco proto, aby se to zlepšilo. Získali jsme dotaci Jihomoravského kraje a začali pracovat na prvním testu, na bázi moderní teorie inteligence, která vnímá schopnosti hierarchicky, ve smyslu, že níže jsou specifické schopnosti a výše je obecná inteligence. Na tuhle teorii se v současnosti orientují vývojáři většiny diagnostických testů po světě.

Po prvním testu následoval další, zejména díky projektu TAČR, Technologické agentury České republiky. Vždy se modlíme, abychom měli programátory čím zaplatit a udrželi si ty, kteří s námi

spolupracují. Chceme systém dále budovat tak, aby pokrýval co nejvíce specifických schopností, domén inteligence.

Jak ten systém vypadá, co vidí školák, uživatel, pro lepší představu?

Obecné prostředí, které všechny hry spojuje, je vesmír. Každá z těch her se odehrává na jiné planetě. Je tam herní postavička kosmonauta, kterého provází pes Vincent Van Dog, to se všem líbí. Ti spolu putují po jednotlivých planetách a pomáhají tam řešit různé problémy.

Když něco děti vyřeší správně, vidí to? Dává jim hra zpětnou vazbu?

Ano, v průběhu hry vidí, jestli něco vyřešily správně, jako to u her bývá, ale zvažujeme i možnost, že to zcela odstraníme, aby to nepůsobilo jako stresor. Je to věc, kterou teď řešíme.

Kdo stojí za systémem Invenio? Kdo je to to „my“?

Jsme psychologové z Katedry psychologie a Institutu pro psychologický výzkum (INPSY) Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Jádro týmu, které se mi podařilo vytvořit a zafinancovat, tvořím já a Michal Jabůrek, Ondřej Straka a Petr Palíšek, v širším týmu jsou další dva kolegové, celkem je nás ale víc, realizace projektu závisí i na práci mnoha dalších lidí, programátorů, grafiků, kybernetiků.

Letos jsme navíc s pomocí Nadace RSJ, která se věnuje podpoře nadání, založili neziskovou organizaci, Invenio – Národní centrum pro podporu nadání, jejímž cílem je věnovat se plně screeningu, ale i poradenské činnosti pro rodiny nadaných i školy založené na moderních výzkumných poznatcích.

Kolik testování školy stojí?

Jeden test je 200 korun, ale doporučujeme využít celou sadu, minimálně tři testy, aby se postihl co nejkompletnější profil nadání, to je podstata moderní diagnostiky. Některým školám testování uhradil zřizovatel, nedávno na to přispělo několika školám z Litvínova město, jiné na to peníze najdou ve svém rozpočtu. Někdy přispívají i rodiče. V současnosti se rýsuje možnost proplacení této podpory školám i z tzv. šablon.

V kolika školách jste screening prováděli?

Celkově jsme otestovali asi deset tisíc dětí, největší podíl v Jihomoravském kraji, tam jsme měli projekt, díky kterému testováním prošlo 7 000 dětí. Odhadem jsme zatím byli asi ve dvou stech škol. Co je významné a chtěla bych zdůraznit, je, že školy, které testováním projdou, to často rozhýbe, najednou vnímají jako naléhavější nenechat potenciál dětí ležet ladem.

A obrazení se opět na vás, abyste jim poradili, co s tím?

Ano, a naším cílem je poskytovat jim poradenství v nově založeném centru. Spolu se skupinou didaktiků chceme vymýšlet a školám nabízet metody smysluplného rozvoje nadaných dětí. Aby nedostávaly ve výuce křížovky.

Jaké jsou základní postupy péče o nadané děti ve školách, které se uplatňují ve světě? Na konferenci jsem zachytila termíny jako *acceleration* a *enrichment*.

Tradiční je akcelerace, zrychlení, a týká se i zahájení školní docházky. Dítě jde dřív do školy. Akcelerace může být celková – žák přeskóčí celý ročník nebo i víc ročníků, nebo částečná, týkající se jen některých předmětů. Ve Spojených státech panuje přesvědčení, podpořené i mnoha studiemi, že akcelerace je nejefektivnější metoda podpory nadaných.

Enrichment – obohacování znamená, že nadané dítě postupuje s kmenovou třídou, ale učitel dbá na to, aby mělo náležitě výzvy, mohlo jít v učení víc do hloubky.

Další možností je individuální vzdělávací plán. V zahraničí je ale obvyklejší vnitřní diferenciaci výuky v rámci jedné třídy. To je samozřejmě pro učitele náročné.

Velice zajímavý byl pro mě na konferenci příspěvek Diny Brulles z Arizona State University. Představila způsob rozdělování žáků do paralelních tříd, který zajišťuje rovnováhu mezi heterogenitou a cílenou podporou nadaných žáků. Klíčovou myšlenkou bylo, že nadaní a nejméně pokročilí (žáci s nejnižšími výsledky) jsou strategicky umístěni do různých tříd, ale ve třídě nadaných jsou i žáci s průměrnými i slabšími výsledky, a na druhé straně nejslabší žáci jsou ve třídě s nadprůměrně šikovnými dětmi. Nejde tedy o segregaci a dělení podle výkonnosti, k čemuž mají tendenci naše školy, ale o redukování extrémních rozdílů v rámci jedné třídy, což zajišťuje lepší zvládnutelnost pro učitele a zároveň diferencovanou výuku.

Na té přednášce jsem nebyla. Je třeba zmínit, že i u nás jsou školy, které dávají matematiku ve třech paralelních třídách do rozvrhu ve stejnou dobu, aby mohly hýbat se skladbou žáků. A to mi připadá jako dobrý a efektivní přístup, zejména pokud je škola dostatečně velká.